

KAPOSI Zoltán

egyetemi tanár, az MTA doktora
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
professor
University of Pécs Faculty of Business and Economics,
Pécs, Hungary

email: zkaposi@gmail.com

AGRÁRNAGYÜZEMEK MŰKÖDÉSI NEHÉZSÉGEI A DRÁVA MENTÉN 1920 KÖRÜL

OPERATIONAL DIFFICULTIES OF LARGE ESTATES ALONG THE DRÁVA RIVER AROUND 1920

ABSTRACT

This paper examines the changes that took place in the functioning of estates on either side of the Drava river, a region dominated by large estates, towards the end of the World War I and the following years. Our research covered 21 estates from both the Hungarian and Slavonian sides of the Drava. The analysis shows that the years under discussion were quite eventful in this region. Three main effects are highlighted in the paper. One is the occupation then annexation of the manors on the right bank of the Drava in the western part of the region into the Kingdom of Yugoslavia. The second is land reform and „socialisation” in early 1919 affecting the remaining estates within the new borders. The third is the Serbian occupation: between 13 November 1918 and 21 August 1921 the area to the south of the Barcs – Szigetvár – Baja line, that is the larger part of the Drava valley, was under Serbian occupation, which was then systematically robbed. These effects significantly restricted the functioning of the Drava valley estates. Apart from this, further difficulties arose with the Treaty of Trianon (loss of the Muraköz and Drávaszög districts): the land reform associated with Nagyatádi, the property redemption act, the loss of former markets etc. all had a long-term impact on the workings of the agrarian large estates.

Kulcsszavak: uradalom, megszállás, földreform, tulajdon, rablás

Keynotes: manor, occupation, land reform, property, robbery

1. Bevezetés: Dél-Dunántúl, a nagybirtokok hazája

Munkánk elején egyértelműsíteni kell, hogy elemzésünk pontosan mely területről és mely nagybirtokokról szól. A vizsgált birtokok Zala, Somogy és Baranya déli, illetve Varasd, Belovár-Körös és Verőcze megye északi részén helyezkedtek el, földrajzi szempontból alapvetően a Dráva mentén. Az említett terület Magyarország és Horvátország (Szlavónia) között oszlott meg, ahol a Dráva régóta határt képezett. 1914 előtt a gazdasági működésben a Dráva nem jelentett merev határt. A térségben lévő uradalmak számos esetben nem értek véget a folyónál: sokszor olyan agrárnagyüzemek jöttek létre, amelyeket a folyó csak kettéválasztott, vagyis amelyek egyik része a magyar, másik része a szlavóniai oldalon feküdt. Voltak olyan esetek is, amikor a magyarországi nagybirtok tulajdonosának a szlavóniai területen szintén volt egy uradalma, s a kettőt együtt kezelték, de van példánk az önálló kezelésre is. Szintén érdekes eleme a fejlődésnek a tulajdonosi réteg: a folyón innen sok olyan família található, akik hajdan horvát területekről érkeztek, de az idők során magyarrá váltak, ám megőrizték horvátországi kapcsolataikat, s például a horvátországi államigazgatásban is szerepet játszottak. A szlavóniai területen sok magyar nagybirtokos a megyéjében a legnagyobb adófizetők közé tartozott.

1.táblázat: A vizsgálatba bevont Dráva menti uradalmak jellemzői
Table 1: Characteristics of the Examined Estates Along the Dráva River

Uradalom központja	Uradalom tulajdonosa	A birtok területe (kat. hold)
Csáktornya	Festetics Jenő gróf	30.000
Berzence	Festetics Tasziló herceg	47.213
Babócsa	Somssich Béla gróf	3.500
Somogytárnóca	Széchényi Antal és Frigyes grófok	13.712
Erdősokonya	Széchényi Géza gróf	9.759
Siklós	Benyovszky Móric gróf	13.000
Dráva-Pálfalu (Belcsa-pusztá)	Kremzír Mór, Károly	1.700
Kastélyosdombó, Novi Marof	Erdődy Rudolf gróf	7.600

Drávatamási	Thassy Jenő	2.000
Vajszló	Magyar Katolikus Vallásalap	5.500
Dárda	Schaumburg-Lippe herceg	47.495
Sellye	Draskovich Iván gróf	12.000
Lakócsa	Magyar Katolikus Vallásalap	6.500
Bellye	Habsburg Frigyes főherceg	109.000
Ludbreg	Batthyány-Strattmann László herceg	6.500
Nagykanizsa	Batthyány-Strattmann László herceg	9.900
Beliscse, Orahovica, Vuchin	Gutmann-testvérek	105.000
Alsó-Mihojlac	Majláth László gróf	45.000
Therezovacz-Suhopolje	Jankovich Endre gróf	11.100
Cabuna	Jankovich Aladár gróf	10.000
Pécs	Pécsi Káptalan	7.710

Forrás: Gazdacímtár (1911) adatai alapján számolva, kiegészítve számos más forrás adatával.

A térségben a magyar felső társadalom szinte minden rétege megtalálható. A legnagyobb birtok Habsburg Frigyes főherceg Drávaszögben fekvő bellyei uradalma volt, amelynek jelentős része ártéri erdő volt. A hitbizományi birtok híres volt minőségi agrárgazdálkodásáról, ipari létesítményeiről, s nem utolsósorban gazdag vadállományáról.¹ A német Schaumburg hercegség uralkodója volt a dárдай és a verőczei uradalom tulajdonosa. A dárдай uradalmat 1842-ben vették meg gróf Eszterházy Móricztól, a Dráván túli verőczeit pedig két évvel később gróf Pejacevich Antaltól.² Az együtt mintegy 120.000 holdat kitevő birtok sokat fejlődött a dualizmus korszakában, a Schaumburg hercegek élen jártak a Dráva szabályozásában, a térség vasútfejlesztésében stb.³ Festetics Taszilo herceg fontos birtokközpontja volt Berzence, amit nemcsak a minőségi termelés, hanem a főúri vadászatok is híressé tettek. Batthyány-Strattmann László hercegnek két, területileg szinte összeérő uradalma volt a térségben, amit csak a folyó választott el: északról a nagykanizsai, délről pedig a ludbregi uradalom, mindkettő 1746 óta a négy nagybirtokból álló hitbizomány részeként működött. A két birtoknak Kanizsán volt a központja, az erdőgazdaságokat a tulajdonos kezelte, a majorságokat bérbe adták.⁴

Számos grófi nagybirtokot is találunk a térségben. A csáktornyai uradalmat apjától kapta Festetics Jenő gróf örökségként, mivel a keszthelyi hatalmas hitbizományt Taszilo örökölte. A tulajdonos által kiépített mintagazda-

ság híres agrárüzeme volt a térségnek. Szintén magas szintű gazdálkodást valósítottak meg a Somssich grófok, közülük Somssich Béla grófnak a Dráván túl is volt 900 holdja.⁵ Erdődy Rudolf grófnak a Dráva mindkét oldalán voltak birtokai: egy kisebb a Somogy megyei Kastélyosdombón, a másik pedig a Varasd melletti Novi Marofban, utóbbi helyen épült ki központi gazdaságirányítás.⁶ A Majláth-család házasság révén jutott a Prandau-féle alsó-mihojláci hatalmas uradalomhoz, amelynek nagy része a Dráván túl területekre esett.⁷ A sellyei uradalom is örökség volt: a Batthyány Erzsébettől származó birtok később hitbizomány lett, s Draskovich Károlytól származó fia, Iván gróf örökölte. Sellye az Ormánság fővárosa, hatalmas, vadban gazdag erdőségei, híres sertéspiaca és a tulajdonos által kialakított fácántenyészete tette nevezetessé az uradalmat.⁸ Az igen szerteágazó leszármazással bíró, ősi horvát Jankovich családnak is sok birtoka volt Dráván innen és túl: hajdan 71.000 holdas vuchini uradalom a dualizmus korában már három önálló egységként működött Vuchin, Suhopolje és Cabuna központokkal. A pozsonyi illetékességű Benyovszky Lajos 1873-ban vásárolta meg hg. Batthyány Gusztávtól a siklósi uradalmat.⁹ A Széchenyiek kezén volt az erdőcsokonyai és az abból leválasztott tarnócai uradalom.¹⁰

A 19. századi gyors ütemű iparosodás komoly változásokat eredményezett a térség birtokszerkezetében. Ennek az egyik jele a Kremzír-birtok létrejötte volt Barcs mellett, Dráva-Pálfalu területén. A morva területekről származó Kremzír Károly még batyuzó rongykereskedőként kezdte, de egyre kiterjedtebb kereskedést folytatva kapcsolatba került a Széchenyi-családdal, akiktől 1868 felé birtokot vásárolt, amit a későbbiekben még ki is bővített. Fia, Mór építette fel Dél-Dunántúl legnagyobb mezőgazdasági szeszgyárát, iparvasúttal és számos egyéb beruházással, közvetlenül a Dráva parton. A Kremzíreknek a szlavóniai oldalon is volt mintegy 400 hold földjük. A térség legnagyobb ipari vállalkozása a nagykanizsai üzletközponttal rendelkező Gutmann-családhoz kapcsolódik. Gutmann Henrik jelentős nagykereskedői és faipari érdekeltségeket épített ki, s örökösei a századforduló környékén hatalmas erdővásárlásokba kezdtek a Dráván túli szlavóniai területeken. Erdőket béreltek, megvették a valpói, az orahovicai és a vuchini uradalmat; összes birtokuk mintegy 105.000 holdat tett ki. A Dráva túlsópartján, Beliscsén Közép-Európa legnagyobb faipari üzemét hozták létre, mintegy 3000 embert foglalkoztatva.¹¹

Végül említsük meg, hogy a térségben voltak egyházi és közalapítványi uradalmak is, bár ezek nem voltak nagy méretűek. A lakócsai uradalom 1820-ig a Zselicszentjakabi Apátság javadalma volt, majd 46 évi kincstári kezelés után 1866-tól a Vallásalaphoz került.¹² Az uradalmi földek négy falu

határában a Dráván innen, kettő esetében (Detkovác és Gaciste) pedig a folyón túl feküdtek.¹³ A vajszlói uradalom az Ormánság öt falujának határában helyezkedett el, működését szintén a Vallásalap alá rendelték.¹⁴ Utolsóként említjük meg a Pécsi Káptalan mintegy 19.700 holdas uradalmát, amely ugyan nagyrészt Pécs környéki földekből állt, de a Dráva mentén is volt egy 7710 holdas kerülete, amelyből Drávakeresztúr település esetében 138 hold a folyón túl helyezkedett el.¹⁵

2. Politikai változások – gazdasági hatások az 1. világháború végén

A háború befejeződése több módon érintette a Dráva menti vidéket. A vizsgált uradalmak esetében három fő hatást kell kiemelnünk. Az egyik a térség nyugati részén és a Dráva jobbpartján lévő uradalmak délszlávok általi megszállása és bekebelezése a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba. A másik a megmaradt, az országhatáron belül lévő uradalmakat érintő 1919 eleji földreform és a Tanácsköztársaság alatti „szocializálás” volt. A harmadik a szerb megszállás volt: 1918. november 13. és 1921. augusztus 21. között a Barcs – Szigetvár – Baja vonaltól délre eső területek, vagyis a Dráva mente nagy része szerb megszállás alá került. Ezek a hatások az uradalmak működését jelentős mértékben átalakították. Nézzük meg ezeket a folyamatokat részletesebben!

2.1. A nyugati és a Dráván túli uradalmak elszakítása

A Monarchia 1918 őszére egyre rosszabb katonai helyzetbe került. Az olasz front összeomlott, az osztrák és a magyar katonai alakulatok működésképtelenné váltak, a hátszág már nem tudott érdemi támogatást biztosítani. Ahogyan a Monarchia gyengült, úgy erősödtek a délszláv nemzetiségi és egyben elszakadási törekvések. A vizsgált uradalmak szempontjából ez azt jelentette, hogy a nacionalista túlfűtöttségű hónapokban nem sok esély volt arra, hogy a Dráván túl lévő uradalmait a magyar tulajdonosaik megtartsák. Mivel a szlavóniai és horvát területeken nagy többségben horvátok, szerbek és szlovének éltek, ezért a Monarchia gyengülésével igyekeztek azonnal rátenni kezüket a magyar tulajdonra. Különösen felerősödtek ezek a törekvések a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1918. december 1-jei megalakulása után.

A délszláv kormány természetesen szabályozta a megszerzett területeken a földtulajdon és földhasználat kérdését, de az első ilyen rendelkezés

csak 1919. február 19-én született meg. A rendelet szerint lehetőség nyílt a közép- és nagybirtokok lefoglalására (sequestrum), meghatározva a tulajdonos kezén hagyható földek maximumát. Egy 1919. májusi rendelet szerint 20 hold maradhatott a tulajdonosok kezén, majd egy 1919. évi júliusi rendelet megtiltotta birtokok eladását vagy megterhelését. Ezt követően két évig a nagybirtokok működését az állam határozta meg, közben persze folyt a nagybirtokok földjeinek telepések számára történő kiosztása. 1923-ban jutottak el odáig, hogy a kormánnyal szoros kapcsolatban lévő pénzcsoportok olcsón felvásárolhatták a nagybirtokokot.¹⁶

Az 1918. novemberi belgrádi egyezmény utáni hónapokban védetlen maradt az ország délnyugati vidéke. Ez lehetőséget adott a térség kifosztására, megszállására. Elsőként a Muraköz került sorra, ahova 1918. december 24-én vonultak be horvát paramilitáris, később állami csapatok, ahonnan addigra a magyar katonaságot már kivonták. A Muraköz esetében a lakosságnak körülbelül a negyede volt csak magyar, ugyanakkor a térség gazdaságilag ezer szállal kapcsolódott a magyarországi és egyben a Monarchia gazdaságához. Az itt lévő csáktornyai uradalom tisztikara 1918. december 24-én értesült arról, hogy a hatóságok a 30.000 holdas nagybirtokot zár alá vették, majd a magyar vezetőket elbocsájtották, s ebbe a tulajdonosnak, gróf Festetics Jenőnek semmilyen beleszólása nem lehetett.¹⁷ A tulajdonos érdekeit képviselő, amúgy csáktornyai lakos jogtanácsost a későbbiekben letartóztatták. Bekövetkezett a szokásos eseménysorozat: az uradalom gazdasági készleteit elkezdtek felélni, az uradalmi borkészletet megitták vagy eladták, a 11.000 hold erdőt rendszertelenül irtották és értékesítették, Festetics gróf zalaújvári kastélyában lévő műtárgyakat és egyéb értékeket Zágrábba szállították.

Pár hónappal később ment végbe a ludbregi uradalom megszállása.¹⁸ Az uradalom mezőgazdasági területeit 1916 óta egy kanizsai vállalkozó, Riedl Jenő bérelte, míg az erdőségek urasági kézben maradtak. Ludbregben és környékén már korábban is történetek nacionalista akciók. A századforduló táján a Dráván túli területeken igen sok paramilitáris szervezet garázdálkodott. 1903. június végén például egy 300-400 fős banda tört rá Ludbreg városra. A martalócok gyakorlatilag szétverték a várost, megrohmozták a járásbírósi és a főszolgabírói hivatalét, a takarékpénztári elnöknek a virágzó boltját felgyújtották, s közben a „*Le a magyarokkal, agyon kell verni őket*” jelszavakat skandálták.¹⁹ Ez azért is érdekes, mert Ludbregben nagyon kevés nem horvát élt. Licsár István körvadásznak 1919 tavaszán a magyarelles mozgalom miatt menekülnie kellett, a továbbiakban a kanizsai erdészethél foglalkoztatták. Az uraság szerencséjére a készpénzt

még ki tudta menekíteni. A hitbizomány gondnoka 1919. július 8-i beszámolójában azt írta a hercegnek, hogy „...*a ludbregi uradalom horvát állami kezelésbe került és sorsa bizonytalan*”.²⁰ A jugoszláv törvények nem ismerték el a magyarországi hitbizományi törvényeket saját országukban, így az uradalomra a továbbiakban, mint egyszerű polgári tulajdonra tekintettek.²¹

Nem járt jobban gróf Majláth alsó-mihojlaci uradalma sem. Az uradalom központját, a viszonylag új nagykastélyt, amelyben az uralkodó család több tagjai megfordult, feldúlták, kirabolták. A „*zöld káderek*” mellé a rablásban felcsatlakozott a helyi lakosság is, s nem is feltétlenül a legszegényebbek.²² Az uradalmi személyzet, aki tudott, elmenekült Pécsre, Siklósra vagy éppen Eszékre, ugyanis az életük sem volt biztonságban. Majláth grófnak sem volt lehetősége az ellenállásra, birtokát elvették, s a későbbiekben szerb telepéseknek (dobrovoljácok) parcellázták föl. A grófnak csak annyi maradt a kiváló termelési adottságokkal bíró alsó-mihojlaci birtokból, ami a Dráván innen feküdt (köztük például a Siklói járáshoz tartozó terehegyi szőlő és nagy présház, amely kiváló bort adott), de ez a korábbi mintegy 45.000 holdas birtokból megmaradt öt településen alig 3000 holdat tett ki.²³ Majláth gróf megpróbálta menteni a menthetőt, s a meg hagyott kevés Dráván túli uradalmi területeit eladni, végül is 1923-ban egy részvénytársaságé lett a birtok.²⁴

A helyzet rosszabbra fordulásával, amit csak lehetett, igyekeztek a magyar tulajdonosok kimenekíteni, s legalább a Dráván inneni uradalmaikba áthozni. Mivel a szlavóniai térség főleg az állattartásra biztosított jó lehetőséget, ezért az ottani minőségi állományok visszahozatala nagyon fontos gazdálkodási szempont volt. A gróf Jankovichok a Dráván inneni baranyai birtokaira hozták vissza a lipicai és félvér angol ménest. A Dunaszekcsőre átmentett állományban a mintegy 40 darab anyakanca nagyrészt a 200 éves terezováczi tenyésztésből került ki. A minőségi, neteci gulya is a szlavóniai gazdaságból származott.²⁵ A birtok korábbi tulajdonosa, Jankovich Elemér 1917-ben meghalt, fia, Endre 1918-ban a suhopoljei kastélyából Magyarországra költözött, a birtok maradványait 1931-ben adta el egy horvát-szlovén banknak, amely azt felparcellázva telepéseknek értékesítette.²⁶ Jankovich Aladár gróf is megpróbált megválni a cabunai kastélytól és földjeitől, s még időben eladni. Egy későbbi visszaemlékezésből tudhatjuk, hogy előleget kapott a birtokra, de mást már nem, földjei elvesztek, s 1919 tavaszán a gróf öngyilkos lett.²⁷

Erdődy Rudolf gróf Dráván túli földjei is odalettek. Novi Marof Varasd megye egyik járási székhelye volt. A több ezer holdas birtokból csak 130 hold maradt, a földek nagy részét Erdődy gróf parcellázta szét. A gróf

a maradék földjeit, majorságait (Jakopovecz, Zamlac) a Centrál Kereskedelmi- és Iparbanknak, valamint a horvát hitelbanknak adta el, akik a földeket parasztnak adták tovább, az uradalom erdőit kivágták, a faanyagot értékesítették. Mivel Erdődy gróf már korábban egy kórházat rendezett be birtokán, így a megmaradt kastélyt és a 15 holdas parkot 1925-ben az országos tuberkolózis ellen küzdő alapítványnak adta el, ahol két évvel később egy tbc elleni szanatóriumot és kórházat rendeztek be.²⁸ A tulajdonos áttelepült Magyarországra, a továbbiakban általában kastélyosdombói birtokán élt.

A Gutmannok hamar megéreztek valamit a leendő változásokból, s már 1918 tavaszán átszervezték szlavóniai gazdasági működésüket. A beliscei faipari komplexumot 1918. márciusában részvénytársaságba szervezték.²⁹ Az rt. az iparvállalat mellé a vuchini és az orahoviczai uradalom mintegy 40.000 hold erdőterületét is átvette, alaptőkéje 20 millió K volt.³⁰ Az rt. igazgatóságában a Gutmann-testvérek töltötték be a meghatározó pozíciókat.³¹ A családból többen Beliscsén éltek az 1905-ben felépített palotában, s jó gazdasági kapcsolatokat építettek ki vezető horvát személyekkel, ami egyben megteremtette a cég továbbvitelének esélyét. Teljesen persze nem vonhatták ki magukat a változások alól: a magántulajdonban lévő Gutmann-birtokok az agrárreform hatálya alá tartoznak. A korabeli korrupció hihetetlen mértéket öltött, joggal jegyezte meg az ügyről a hazai sajtó egyik munkatársa, miszerint „...a törvények csak azokra kötelezők, akik kénytelenek ezeknek engedelmessé válni. A Gutmann uradalmat tehát eladják”. A Pasics miniszterelnökhöz tartozó konzorcium megvette az orahoviczai uradalmat holdanként 10.000 K-ért, amit aztán nemsokára 30.000 K/holdért adtak tovább.³² Bár a faipari konjunktúra megakadt, de a Gutmann-cég így is nagy falat volt: az 1920-as évek második felében a vállalat tulajdonához tartozott gőzfűrésztelep, parkettagyár, taningyár, hordógyár, gépjavító, vagongyár, vasöntöde, kőbányák, 600 hold halastó, 49.000 hold erdő, 150 km hosszú iparvasút.³³

2.2. Uradalmi működés az 1919. év eleji földreform és a Tanácsköztársaság idején

A Drávától északra, a vizsgált térség nyugati oldalán jónéhány olyan nagybirtok (Berzence, Babócsa, Nagykanizsa) terült el, amelyeket a délszláv megszállás nem érintett. Ezeken a nagybirtokokon azok a gazdasági, társadalmi és a politikai folyamatok érvényesültek, amelyek Magyarország egészében megfigyelhetők voltak. A politikai folyamatok főleg a nagyobb

településeken hatottak jobban, a kisebb uradalmi központokban inkább csak utóhatások érzékelhetők. Az egyik meghatározó erőhatás a földkérdéshez kapcsolódott. A 19. század utolsó évtizedétől megerősödött a hazai politikai és társadalmi közgondolkodásban, hogy az agrárszegénységnek és egyáltalán számos társadalmi problémának az oka a kiterjedt nagybirtokrendszer, ezért a földbirtokeloszlást át kell alakítani. Ráadásul a háború vége felé az erősödő szociális problémák kezelése is a földreform gondolatának politikai felkarolását inspirálta. Az 1919. évi 18. néptörvény végrehajtására földosztó bizottságokat küldtek szét az országban. De sok helyen önkényes földfogláló akciók is zajlottak, így például a berzencei uradalomban Csurgó mellett a nincstelenek kiosztották a bérlők által használt terület részeit. Vízváron és Bélaváron a Klein Sándor nagybérlő által használt földekből több száz hold kimérését kezdték meg a helyiek.³⁴

Nagykanizsán a hg. Batthyány-Strattmann birtokokból az 1008 holdas Pongrácz-féle bérgazdaságot szerették volna a helyi, főleg kiskaniszsai gazdák és a hadirokkantak egy tejtermelő szövetkezet létrehozására megszerezni, ám ezt a helyszínre érkező miniszteri biztos nem támogatta. Az indokok között szerepelt, hogy a város tejellátása a nagyrécei uradalom tehenészete révén megoldódni látszik, illetve nem tanácsos a város határában az egyetlen rétgazdaságot más célra fordítani. A hadirokkantak ragaszkodtak a szövetkezethez, míg a város nyugati részében élő kiskaniszsai gazdák már a birtok parcellázását szerették volna elérni, sőt a vasutasok is bekapcsolódtak a folyamatba, ők a birtok szántóiból akartak háztelket és kertgazdaság céljára még egy jó darabot. 1919. március elején befejezték a földre várók összeírását: összesen 95 nagykaniszsai és 338 kiskaniszsai polgár jelentkezett földért, messze alul múlva az előzetes elvárásokat.³⁵ A földosztás azonban egyelőre megakadt.³⁶

Még jelentősebbé vált a Tanácsköztársaság alatti földbirtok-kezelés. A Kommün 133 napja alatt átalakították a városirányítás testületeit. A gazdasági magántulajdon működését korlátozták, s katonás jellegű uralmat vezettek be. A nagyobb magánkereskedéseket, üzleteket szocializálták.³⁷ Rögtönítélő bíróságokon ítélték a legkisebb gazdasági „visszaélés” esetében is. Az 1919. április 3-i rendelet értelmében a közép- és nagybirtokokat állami tulajdonba vették. A nagykaniszsai uradalom területén több termelőszövetkezet alakult meg. Ezekben a szövetkezetekben a korábbi uradalmi bérlők maradhattak az intézők, az üzemvezetők. A bérlők állatállománya, eszközei a termelőszövetkezetek tulajdonát képezte. A szövetkezetek főleg szerveztek egy átfogó intézményt, a „volt” Batthyány-Strattmann uradalomból alakult termelőszövetkezetek Főintézőségét.³⁸ Szerencsére az új

hatalom az erdőket és az erdőhivatalt megkímélte, sőt, még külön számlája is volt az uradalmi erdőhivatalnak, bár kétségtelen, hogy 2000 K-nál többet nem volt szabad készpénzben tartani.³⁹ A jövedelmek forrásai azonban bedugultak, így csakis a folyószámla terhére tudott fennmaradni az erdőgazdaság. A kommunista hatalom nem vette igénybe a herceg Fő úti házát sem, s megúszta a bajcsai malom és az uradalmi borkészlet is a rekvirálást.⁴⁰

Közismert, hogy a háború végétől a Tanácsköztársáig terjedő időszakban Somogy megye agrártársadalma igen aktív volt, s a központi politikai intézkedésekkel sokszor paralel indultak meg helyi önszerveződési mozgalmak is. Az egész országot tekintve talán a Somogyban volt a legjelentősebb a szövetkezeti mozgalom. Az 1960-70-es évek hazai történetírása alaposan feltárta már azt a hátteret, amely ezt az aktivitást okozta.⁴¹ A nyugatra eső uradalmak területén Csurgó volt a második legnagyobb település, nem véletlen, hogy ott is erős politikai mozgások jöttek létre, amely egy mezőgazdasági ipari üzem (lengyár) államosításától különböző pártok megalakulásáig terjedtek.⁴² Az egyértelműnek tűnik, hogy a földesurak is érzékelték a változások szükségességét, s megpróbálták a szegényparasztság számára a földet biztosítani, a korábbi parcellázás gyakorlatát folytatva. Így például a berzencei uradalomban Festetics herceg a Tanácsköztársaság után tizenkét községben indította el azt a parcellázást, amit már a háború vége felé eltervezett, ám a Kommün létrejötte azt megakadályozta. A földesúr alacsonyán, 20-40 K között állapította meg a holdankénti bérösszeget, aminek az volt a háttérgondolata, hogy még a kezdő gazdák is boldoguljanak a földjeiken. Mivel nagyszámú birtokosról volt szó, arra ösztönözték a helyieket, hogy a községi elöljáróságok bevonásával alakítsanak ki helyi intéző bizottságokat, akik koordinálják a folyamatot, s ezzel egyfajta igazságosabb, demokratikusabb földhöz jutás alakuljon ki. Ennek megfelelően az uradalom által átadott földekből kaphattak a hadirokkantak, hadiözvegyek, árvák, s mások is. A bérbe adott földek 1-8 hold közöttiek voltak, a községek területén 100-1000 hold felosztására került sor. A tizenkét község esetében az uradalom 5600 holdat adott át a parasztságnak.⁴³

2.3. A szerb megszállás gazdasági következményei

A Dráva menti uradalmakat érő harmadik nagy hatás a szerb megszállás majdnem három éve volt. A már említett belgrádi katonai konvencióban jelölte ki az Antant Magyarországgal szembeni demarkációs vonalat: a megállapodás értelmében az ország déli területei szerb katonai megszállás alá kerültek.⁴⁴ A szerb csapatok megérkezése merev határt húzott a történeti

Magyarország belső területei felé; a szerbek minden eszközzel igyekeztek a térség gazdasági többleteit a déli területek felé fordítani. Úgy tekintettek a megszállt területre, mint amely természetesen az övék, s a Monarchia által megtámadott és lerombolt Szerbia anyagi zálogát látták benne, javítva a délszláv lakosság és hadsereg ellátását.⁴⁵

Mozgalmas három évet jelentett a térségben a szerb csapatok jelenléte, amely már jövetelekor és később is terrorisztikus tevékenységet folytatott, főleg a hadsereg mögött szerveződő paramilitáris csapatok raboltak és gyilkoltak sokat: gazdagokat és a szegényeket egyaránt nem kíméltek. Ennek egyik leghíresebb esete 1919. november 10-én történt, amikor kb. 15 szerb martalóc megrohanta Drávatamásiban a középbirtokos Thassy Jenő kúriáját; a 33 éves, hadifogságból nemrég hazatért tulajdonost és négyéves gyermekét agyonlőtték, várandós feleségét súlyosan megsebesítették, a házát kirabolták.⁴⁶ A Thassy uradalom nagyobb része a szlavóniai oldalon feküdt, s mivel a birtokos meghalt, az életben maradt özvegynek kevés esélye maradt az elvesztett földek megtartására, a majorság működésének fenntartására. Thassy Jenő, az életben maradt fiú visszaemlékezése és a gazdacímtári adatok szerint a hajdan virágzó uradalomból csak 315 hold maradt meg.

A megszálló csapatok igen ötletesek voltak a dél-dunántúli uradalmak kifosztását illetően. Alapvetően a nagyobb uradalmakat, s nem a községeket fosztogatták. Az egyik, legtöbbit használt módszer a sequestrum volt, amikor is a zárlat alatt korlátozódott a tulajdonos működése, s lehetősége nyílt az idegen hatóságoknak bármilyen termékkészlet, ipari nyersanyag, állatállomány, gépek stb. elsajátítására. Az elvitt termékekért járt egy mesterségesen megállapított összeg, ám ennek kiutalása esetlegesen történt; Laky Dezső munkájából nagyjából azt tudjuk, hogy kb. a felét kifizették jugoszláv dinárban, másik felére pedig bont adtak, amivel viszont a későbbiekben semmit nem lehetett kezdeni.⁴⁷

Az összes kárt figyelembe véve „előkelő helyen” szerepel a listán az Andrássyak szigetvári, a Biedermannok szentegáti és mozsgói, Monetnuovo herceg németbólyi, a Grosz család üszögi uradalma is. Hogy az egyes uradalmakból mit vittek el, abban nagy a változatosság, de persze alapvetően az határozta meg, hogy mire specializálódott az agrárnagyüzem. Frigyes főherceg bellyei uradalmából például 1 millió l tejet és 49 q tejterméket; 22.000 q száraz takarmányt, 4133 q zöldsztakarmányt vittek el. A Hazai Fatermelő Rt. beremendi üzeme 3046 m³, a vajszlói uradalom 2500 m³ fát adott le. Igen megcsappant a mezőgazdasági gépállomány a déli uradalmakban. Hatalmas károk jelentkeztek az állatállomány terén is. Itt is a bellyei óriásuradalom járt legrosszabbul: a szerbek 3385 szarvasmarhát, 383 lovat,

1711 sertést, 1219 birkát vittek el. A somogytarnócai nagybirtokot 161 szarvasmarhával, 68 lóval, 195 sertéssel és 499 birkával rövidítették meg.⁴⁸ A siklósi uradalmat is kifosztották, a várat lefoglalták, ahol a tulajdonos Benyovszky grófnak két szobát biztosítottak lakhatásra.⁴⁹

A kifosztást nem kerülhették el az egyházi uradalmak sem, ennek egyik esete a pécsi püspöki birtok volt. 1919. május 12-én a Dárdán állomásozó Sipanac ezredes a Pécsi Püspökség rácbólyi és idahófi gazdaságát zárgondnokság alá helyezte azzal az indoklással, hogy az a magyar állam tulajdonában lévő Agrárbank földje. Láthattuk korábban, hogy már régen nem így volt, de ez a szerbeket nem befolyásolta. Zichy püspök törekedett a zárlat feloldására, még a Vatikánt is bevonta, de nem sok eredménnyel. A szerbek mindig úgy tekintettek a püspökség tulajdonára, ahogy az számukra jó volt. Ha kellett, egyházi tulajdonnak vették, s akkor rendkívüli adókat vetettek ki rá, de ha kellett, akkor agrárbanki tulajdonnak gondolták, s a zárlat alatt elhordták mindent.⁵⁰ A 3400 holdas gazdaságból minden szarvasmarhát elhajtottak, így a szerbek távozása után vásárolt üszőkkel kezdték meg az üzemi rekonstrukciót.⁵¹ Hosszan lehetne még sorolni az adatokat, de úgy véljük, a fent említett esetek is világosan mutatják, hogy a megszállás 33 hónapja igen nagy nehézséget okozott a térségben lévő üzemeknek. Különösen rossz volt, hogy hosszú távú agrárfejlesztési folyamatokat vágott félbe a szerb megszállás. Érdeemes arra gondolni, hogy üzemtervezés szerint kezelt tölgy vagy bükkerdő esetében a vágásérettség 60-120 év, a megszállás viszont ilyen tényezőkre nem volt figyelemmel. Ugyanez érvényes az állattenyésztésre is, ahol hosszú távú elképzeléseket vert keresztbe a hatalom azzal, hogy a minőségi tenyészanyagot elvitte, a megmaradt állományt a takarmányhiány le kellett vágni stb.

Nagy károk érték az uradalmak ipari kapacitásait is. A dualizmus korában a térségben lévő nagybirtokokon egyre nagyobb és szélesebb mezőgazdasági ipar épült ki. Ezek közül kiemelkednek a szeszgyárak. A legjelentősebb a Kremzír-gyár volt a Barestól keletre lévő Pálfalun (Belcsa-pusztán), amely saját iparvasúttal rendelkezett, és Somogy megye legnagyobb ilyen jellegű üzeme volt. Jellemző a méretekre, hogy Kremzír az 1890-es években évi 180.000 Ft adót fizetett, egymaga annyit, mint a megye összes egyenesadójának 1/11 része.⁵² Kremzír Mór kastélya közvetlenül a gyár mellett állt. Az üzemet a szerbek kifosztották, nyersanyagkészleteit és késztermékét elszállították, a gépek nagy részét leszerelték és elvitték, s ezzel hosszú távra is erősen korlátozták a nagyüzem működését.⁵³ A vállalkozás a szerbek távozása után regenerálódott, s az 1920-as évek közepe felé már újra meghatározó üzemet jelentette a

hazai szesziparnak. Nem volt sokkal jobb helyzetben Erdődy gróf kastélyosdombói szeszgyára sem, amit szintén kifosztottak.

Frigyes főherceg uradalmában is megsínylette az ipar a szerbek jelenlétét. A bellyei uradalom területén a legnagyobb ipari üzem a Pélmonostoron felépített Baranyavári Cukorgyár volt, amit 1911-ben adtak át. A háború előtt Baranya megyében az élelmezési iparban ez volt a legtöbb munkást foglalkoztató vállalat, mintegy 400-an dolgoztak a gyárban.⁵⁴ A gyár az uradalom által termelt cukorrépat dolgozta föl. A megszállók az uradalomból 141.000 q cukorrépat vittek el.⁵⁵ De problémákkal küszködött az uradalom területén a vaj és casein előállításal foglalkozó „Főhercegi központi tejcsarnok Pélmonostor” cég, az albertfalvai kendergyár és más ipari vállalkozások is. Hogy milyen mérvű volt az uradalmi ipari termelés visszaesése, arra jó példa, hogy a Baranyavári cukorgyár a szerb megszállás előtt évi 1800 vagon cukrot termelt, 1919-20-ban már csak évi 40, 1920-21-ben pedig 140 vagon. A pélmonostori Tejcsarnok vállalat a megszállás előtt 800-1200 kg vajat állított elő, de 1921 tavaszán már csak napi 30 kg-ot.⁵⁶

3. Uradalmi működési nehézségek Trianon után

Elvileg gondolhatnánk, hogy a trianoni kényszerbéke aláírása, az új határok kijelölése, majd a szerbek kivonulása után a megmaradt Magyarország uradalmainak könnyebb korszaka kezdődött. Ez azonban csak részigazság lenne, mivel nagyon sok nehézséggel kellett megküzdeni. Az egyik nagy probléma a Dráván túli területek maradványainak az értékesítése volt, amit a legtöbb esetben csak jó néhány évvel később, sokszor mélyen áron alul lehetett csak megoldani. Ilyen volt például a ludbregi uradalom esete. 1925 után Batthyány hercegnek lehetősége nyílt a délszláv királyságban maradt földjeinek értékesítésére. A herceg töredékeiben fennmaradt naplójából az derül ki, hogy végül is tulajdonjogilag sikerült az uradalom maradvékát megtartani, ám olyan helyzetet teremtettek, hogy a magyar birtokos azt kénytelen legyen eladni. Éveken keresztül tartott a huzavona, míg végül is az évtized vége felé egy horvát báró, Amon Rukavina megvette.⁵⁷

A trianoni döntés a vizsgált uradalmak esetében a legnagyobb változást a Drávaszög elcsatolásával okozta. Nem volt egyszerű a két ország között az új határ kijelölése, a folyamat több szakaszban mintegy négy éven keresztül tartott, ráadásul a Dráva folyása miatt is korrekciókra volt szükség.⁵⁸ Somogy megye remélhette, hogy nem csatolnak el tőle területet, de végül is nem így történt. A határmegállapító tárgyalások következ-

tében 900 holddal csökkent a megye területe: a Drávatamásihoz tartozó, a Dráva közepén fekvő 200 holdas Zátony puszta, valamint a Dráván túli, Felsőszentmártonhoz tartozó, addig a Vaskaszentmártoni Apátság birtokában lévő 700 hold föld veszett el.⁵⁹ A nagyobb károk persze Baranya megyét érték. A megyére vonatkozóan a Dráva folyása mentén Matty falutól kezdve már nem a folyó adta a határvonalat, hanem azt a szárazföldön jelölték ki. A délszláv királysághoz került baranyai háromszög területe 1143,7 km² volt.⁶⁰ Az elvesztett terület a történelmi Baranya megye több mint egyötödét jelentette. Ezen a területen feküdt a két korábbi órasuradalom: Bellye, és az eddigre már szétbontott Dárda

A 109.000 holdas bellyei uradalomból 21.517 hold maradt Kis-Magyarországon. A megmaradt és újjászervezett birtokot sokáig csak úgy nevezték, hogy Csonka-bellyei uradalom. A korábbi birtokközpont, Főherceglak is a határ túloldalára került. Az elcsatolással cukorgyár, kendergyár, gőzmalmok, hatalmas méretű puszták és erdőségek kerültek a határon túlra. A megmaradt uradalom legnagyobb földje Kőlked határában terült el, amely csaknem felét adta a főhercegi birtoknak. Itt maradt ugyanakkor a vadászterületek néhány szép része, így például Karapanca, a két kifosztott kastéllyal együtt. Az uradalmi jószágigazgatóságot a Főherceglaktól északra lévő, de már itteni Sátorhelyre helyezték át. Az 1920-as évek közepétől a forrásokban már csak egyszerűen Sátorhelyi uradalomnak nevezték.⁶¹

A minden állatától és gépétől megfosztott maradék nagybirtokon 1921 után megpróbálták gyors rekonstrukciót végrehajtani. A főherceg sok évre lemondott az uradalmi termelés nyereségéről, amit visszaforgattak a gazdaság fejlesztésébe. Az 1920-as évek közepén a birtokot meglátogató szakértő bizottság is azt láthatta, hogy eltűntették a korábbi fosztogatás nyomait. A mintaszerűen kezelt, alapvetően belterjes gazdaságban több ezer darabos tehénállomány (pirostarka és magyar fajta), szilaj gulya, ménes, yorkshire-i és mangalica sertésenyészet, cigája juhállomány volt a gépesített gabona és takarmánytermelés mellett, nem is beszélve a minőségi szőlő- és bortermelésről, amihez a főherceg Villányban vett szőlőt.⁶²

A trianoni határon belül maradt nagybirtokoknak voltak más nehézségei is. Az 1920-as évek elején két olyan törvény is megszületett, amelyek a birtokok méretét és az üzemi működést is alapvetően érintette. Az egyik a Nagyatádi-féle földreform (1920. XXXVI. tc.) volt, amely alapján Magyarországon 411.000 igénylőnek mintegy 700.000 hold mezőgazdasági terület jutott, amelyből átlagban alig több mint másfél holdat kapott egy parasztcsalád.⁶³ Ehhez szorosan kapcsolódott a stabilizációs célból meghirdetett 1921. XLV. tc, vagyis a vagyonváltság-törvény. A törvény pontosan meghatározta,

hogy a birtokosoknak mennyit kell fizetni, de lehetővé tette számukra, hogy természetben, vagyis földben tudják le kötelezettségüket. Érdekes ugyanakkor, hogy a földreformot mindenhol végrehajtották, azokon a dél-dunántúli területeken is, amelyeket nem érintett a szerb megszállás, illetve némi késéssel azokon is, ahonnan csak 1921 augusztusában vonultak ki a szerbek. Ez azt jelentette, hogy számos Dráva menti magyar nagybirtok volt, amelynek nagy része a délszláv királysághoz került, ráadásul az itthon maradt birtokok egy részét ki kellett osztani az igénylők között.

Minél nagyobb volt az uradalom, annál több földjét veszítette el, így például a nagykanizsai uradalom földjeinek 19%-át kellett felajánlani. Az uradalmi vezetés arra törekedett, hogy a földesúri szempontokat figyelembe véve minimális veszteséggel élje túl a vagyonszállítást. Az uradalom területe a törvény előtt 9701 hold volt, amiből 6396 hold állt mezőgazdasági művelés alatt, míg 3304 holdat tett ki az erdő.⁶⁴ Az uradalmi vezetés megpróbálta megmenteni a város határában fekvő legjobb földeket, vagyis a 780 holdas sánc-újmajori gazdaságot, s helyette a régi Kanizsa-majori gazdaságból javasoltak földet leadni. Persze nemcsak Nagykanizsán, hanem az uradalom más településein is csökkent a földesúri föld mérete. Leadni csak mezőgazdasági termelési területet lehetett. Mindennek eredményeképpen az uradalom területe a korábbi 9701 holdról 7866 holdra csökkent; az uradalmi földekből 1875 holdat adtak le, amiből Kanizsára 684 hold jutott. A herceg kezében 4559 hold mezőgazdasági termőterület és 3281 hold erdő maradt.⁶⁵ A kiosztott földek általában 1200 négyszögöl szántóból és ugyanannyi rétből álltak, vagyis mintegy 1,5 hold területűek voltak.⁶⁶ 1929-ben az OFB 69 embert megfosztott a kapott földjétől, mivel nem fizették meg az uradalomnak a megváltási összeget.⁶⁷ A földosztás Nagykanizsán végül is 1932-ig tartott. A végeredmény Hordóssy OFB-bíró megállapítása szerint 120 házhely és mintegy 800 parcella kiosztása volt.⁶⁸ A földek kiosztásánál elsődlegesen a hadiözvegyeket, a hadiárvak, a hadirokkantakat, a kis- és törpebirtokosokat, a földnélküli munkásokat, az iparosokat és a „vitéségi érdemeket” szerzeteket vették előre.⁶⁹

A területi elcsatolásoktól nem érintett Somogy megyében is a vagyonszállítás volt a legnagyobb probléma, hiszen akár földben, akár búzában rótták le kötelezettségét a birtokos, az mindenképpen komoly érvágás volt. Somogyban 57 darab 1000 holdon felüli nagybirtok esetében 195.940 holdnyi földet kellett leadni, avagy ennek fejében a kataszteri tiszta jövedelem alapján búzában számított mennyiséget leadózni.⁷⁰ Volt, ahol hamar végbement a földleadás: Széchenyi Géza gróf erdőcsokonyai uradalmában már 1922-ben megtörtént a 923 hold föld átadása.⁷¹ A mellette lévő, szintén Széchenyi

tulajdonban lévő somogytarnócai uradalom vagyonszállás alá került földjeiből többet a szomszédos településekhez csatoltak, ugyanakkor az ún. eszmei községben több más község lakói is kaptak telkeket.⁷² A lakócsai uradalomban 1922-ben az ítélet szerint az Apátságának csere útján kellett biztosítani a 41 darab 600 négyszögöles házhelyet, amit az uradalom határában a tótújfalusi földművesektől vett igénybe – azok ellenkezése ellenére.⁷³ Ez esetben a megváltási árat az Apátságának kellett fizetnie.

Baranya megyében is végrehajtották a vagyonszállással kapcsolatos földleadásokat. Kétségtelen ugyanakkor, hogy itt meglehetősen lassan haladt előre a földreform végrehajtása; 1925-ben a megye 324 településéből még csak 137 faluban kaptak földet az érdekeltek. Ugyanakkor a megyében volt 33 olyan falu is, ahol egyáltalán nem volt földigénylő vagy nem volt kiosztandó terület.⁷⁴ A folyamat, ha lassan is, de haladt: két évvel később, 1927 elején már 239 községben osztottak földet.⁷⁵ Ismert, hogy a földreform végrehajtása nagyon sok visszassággal járt szerte az országban, előfordult, hogy olyanoktól vettek el földet, akiktől nem kellett volna; ugyanakkor nagy uradalmak esetében minimális földelvétele történt csak.⁷⁶ Bőven kerültek földek a Dráva menti uradalmak területéből a vitézi rendhez is, ami lehetett önkéntes felajánlás, avagy az OFB által juttatott föld. Frigyes főherceg például a sátorhelyi uradalmának területéből 150 holdat adományozott vitézi telkek létrehozására, amit 1924-ben nagy ünnepség keretében személyesen Horthy Miklós kormányzó adott át.⁷⁷

4. Összegzés

Látható az eddigiekből, hogy a Dráva menti nagybirtokokat igen szelektíven érintették azok a változások, amelyek a háború alatt és után bekövetkeztek. A délszlávok által elfoglalt területeken a földek magántulajdona is sérült, hiszen egy részük állami tulajdonba került, másik részüket kiosztották a telepítettek között, s az esetleg a megmaradt területeket el lehetett adni. Hatalmas vagyonszétválásokról van szó. A szlavóniai térségben Frigyes herceg 88.000, a Gutmannok 69.000, a Jankovichok és a Majláthok 37.000-37.000, a hg. Batthyányak 7000 holdat veszítettek el; a Muraközben Festetics Jenőnek 30.000 holdja került a délszlávokhoz, s akkor a kisebb tételeket még nem is említettük.⁷⁸ A szerbek által csaknem három évig megszállva tartott területeken a tudatos kifosztás miatt jelentkeztek óriási károk. Korabeli hazai sajtócikkekből és egyéb beszámolókból ugyanakkor az is biztos, hogy a délszlávok által megszerzett gazdaságok működtetése nehéz-

kes volt, a korábbi minőségi gazdálkodást folytató agrárüzemek pár év alatt teljesen leromlottak. Tény ugyanakkor, hogy a magyar nagybirtokosok Dráván túli földjeire nagyszámú szláv lakost telepítettek le, mintegy negyed millió délszláv lakos földigényét biztosítva.

Az itt maradt, sokszor megcsonkított uradalmak gazdálkodása Trianon után megnehezült. Az uradalmakat sújtotta az itthoni földreform és vagyonszármazás, ugyanakkor a helyreállításhoz és fejlesztéshez szükséges szabad források alig álltak rendelkezésre az 1920-as évek eleji bizonytalan pénzügyi helyzetben. A földek elvesztése számos tulajdonos egyéni vagy családi tragédiáját okozta. Állami segítségre a tulajdonosok nem számíthattak. Az uradalmak számára a régi piacok nagy része elveszett. Különösen nagy volt a Dráva menti kiváló minőségű erdők elvesztéséből fakadó veszteség. A közlekedési vonalakat az új határok sokszor elvágták. Jól mutatja ezt, hogy 1914 előtt a Dráván Gyékényes és Eszék között öt jelentős forgalmat lebonyolító vasúti híd működött, de a Trianon után megváltozott államban ezeknek a kihasználhatósága nagyon lecsökkent, a határon átvelő kereskedelem teljesen leépült, s a drávai híddal rendelkező települések közül több vasúti végponttá vált.⁷⁹ Javíthatott volna az uradalmak helyzetén a belső kereslet erősödése, de más idők jártak: a gabonaárak tartósan alacsonyak maradtak. E folyamatok eredményeképpen nem véletlen, hogy az 1920-as években a gazdasági rekonstrukció, az újrakezdés a Dráva menti agrárnagyüzemek esetében a legtöbb esetben sokáig elhúzódott.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Lásd: Albrecht főherceg (1883); Várady Ferencz (1896): 523–528.; Zóka Péter (2013): 337–362.; MNL BML IV. 438. Erdőgazdasági üzemtervek. Bellyei uradalom. Bellyei és Dályoki Erdőgondnokság.
- 2 Meyer, Stefan (2005): 157. old.
- 3 Kaposi Zoltán (2019/b): 249–276. old.
- 4 Kaposi Zoltán (2012): 191–208. old.
- 5 A Somssich-birtokokra: Kaposi Zoltán (2019/a): 139–159. old.
- 6 Ujváry Imre (1914): 334.; ill. Reiszig Ede (1914): 89–90. old.
- 7 Sneff Zsuzsanna (2020)
- 8 Várady Ferenc (1896): 536–538. old.
- 9 Czeininger Tamás (2001): 23. old
- 10 Széchényi Viktor (1933); Kaposi Zoltán (2001): 239–261.; Ujváry Imre (1914): 326. old, 341. old.
- 11 AKremzír családhoz lásd: Horogszegi Tamás (2015): 9-20.; AGutmannokhoz: Volner, Hrvoje (2020): 93–107.; Kerecsényi Edit (1979): 147–167. old.
- 12 Képviselőházi irományok. 1869. XVI. kötet. 1441. szám. 179. old.
- 13 Szabó Máté (2019): 147–157.; MNL BML XI. 605. 1815–1891. old.
- 14 Kopasz Gábor (1973-74): 298.; H. Pálffy Ilona (1933): 982. old.
- 15 Dóka Klára (1994–1995): 66. Táblázat alapján számolva.
- 16 A szabályozáshoz lásd: Németh József (1929): 224–249.; Kovács Attila (2004): 5–29. old.
- 17 Lásd: Békássy Jenő (1930): 61–75. old.
- 18 Kaposi Zoltán (2013): 145–166. old.
- 19 Az eset részletes leírása: Zala, 1903. június 25.
- 20 BLA. AB. HAK. Nk. Erdőhivatali levelek, 1915–21. 1919. július 8.
- 21 A tanulmányban a korabeli szóhasználatnak megfelelően a szerb-horvát-szlovén állam lakosságát az egyszerűség miatt néha jugoszlávnak nevezzük, bár Jugoszlávia csak 1929-ben jött létre.
- 22 Pécsi Lapok, 1922. március 25. old.
- 23 Gazdacímtár (1925): adatai alapján
- 24 Scitaroci, Mladen i Bojana (1998)
- 25 Köztelek, 1924. október 26. old.
- 26 Scitaroci, Mladen i Bojana (1998) alapján.
- 27 Thassy Jenő (1996): 12–13. old.

- 28 Az Erdődy-birtokhoz lásd: Scitaroci, Mladen Oban: é.n.
- 29 Kerecsényi Edit (1979): 158.
- 30 A Fakereskedelem, 1918. március 20.
- 31 Nagy magyar compass (1925): II. 1690.
- 32 Pécsi Lapok, 1922. november 24.
- 33 Kerecsényi Edit (1979): 158. old.
- 34 Az említett esetekhez lásd: Mészáros Károly (1961): 453–454.
- 35 Zala, 1919. március 6.
- 36 Zala, 1919. március 13.
- 37 Zala-Népakarat, 1919. április 10.
- 38 Kaposi Zoltán (2014): 128.
- 39 Zala-Népakarat, 1919. április 9.
- 40 BLA. AB: HAK Nk. Erdőhivatali levelek, 1915–1821. 1919. július 8.
- 41 Lásd például: Kanyar József (1980)
- 42 Lásd: A Tanácsköztársaság somogyban (1969) adatait.
- 43 Köztelek, 1920. május 29.
- 44 Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): 116–117. Lásd még Gulyás László (2019): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 55-72. old.
- 45 A kérdéshez átfogóan lásd: Kaposi Zoltán (2011): 40–51.
- 46 Dunántúl, 1919. november 11.; Thassy Jenő (1996): 7. old.
- 47 Lásd: Laky Dezső (1923) elemzését.
- 48 Laky Dezső (1923): 429–437. old.
- 49 Bálint Ferenc (1928): 62. old.
- 50 Horváth István (2007): 106–107. old
- 51 Lásd: Dunántúl, 1926. június 24.
- 52 T. Mérey Klára (1973): 56. old.
- 53 Kéri Nagy Béla (1996): 10. old.
- 54 T. Mérey Klára (1999): 26. old.
- 55 Laky Dezső (1923): 434. old.
- 56 Az adatokhoz lásd: Dunántúl, 1922. március 12.
- 57 Lásd: Kaposi Zoltán (2013): 145–166. old.
- 58 A határokhoz: Bósz Attila (é.n.)
- 59 Új-Somogy, 1923. március 11.

- 60 Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): 213.
- 61 Lásd például: Dunántúl, 1925. június 24.
- 62 Dunántúl, 1925. június 24.; illetve lásd még: Kiss Elemér (1935): 11. old.
- 63 Gyáni Gábor (1998): 271–272. old.
- 64 MNL OL. P 1322. Fasc. 100. No. 46.
- 65 MNL VaML VII. 1. 68. kötet, No. 46.
- 66 Az első 436 embernek 1923-ig kiosztott földek mérete. Névsoruk: Zalai Közlöny, 1923. július 7.
- 67 Zalai Közlöny, 1929. január 16.
- 68 Zalai Közlöny, 1932. július 29.
- 69 Ugyanott.
- 70 A táblázatot lásd: Új-Somogy, 1922. szeptember 17.
- 71 Szózat, 1922. november 19.
- 72 Benisch Arthur (1940): 1. 34. old.
- 73 Az esetet említi: Kanyar József (1980): 86–88. old.
- 74 Dunántúl, 1925. november 28.; Pécsi Napló, 1925. december 3.
- 75 Lásd az alispán jelentését: Dunántúl, 1927. március 11.
- 76 Egy ilyen eset: Világ, 1925. október 1.
- 77 Dunántúl, 1924. május 25.
- 78 A pontos méretek megítélésére nincs forrásunk. Egy lehetséges adatsor: Csuka János (1940)
- 79 Bencs János (2016): 73. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- A Tanácsköztársaság Somogyban (1969). Kaposvár.
- Bálint Ferenc (1928): Siklós monográfiája. Siklós
- Békássy Jenő (1930): Zala vármegye feltámadása Trianon után. Budapest
- Bencs János (2016): „Merre a Dráva vize öntözi Pannoniát”. Drávaszabolcs nyolc évszázada. Pécs
- Benisch Arthur (1940): Az eszmei (uradalmi) községek alkonya. Közigazgatástudomány 3. évf. (1940) 1.
- Bósz Attila (é.n.): „A területén sehol sem húzhatók természetes határok...” (Gr. Apponyi Albert) https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/teruleten_sehol_sem_huzhatok_termeszetes_hatarok/gr_apponyi_albert (Letöltés ideje: 2020. július 8.)
- Csuka János (1940): Akiktől elvették a földet és akiknek odaadták. Kalangya, 1940 (9. évf.) 7–8–9. szám.
- Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. In: A trianoni békediktátum története hét kötetben IV. kötet. (Főszerk.: Gulyás László). Szeged
- Czeininger Tamás (2001): Gróf Benyovszky Móric főispán. Abaliget
- Dóka Klára (1994-1995): Egyházi nagybirtok a Hegyháton. Baranya VI–VII. évf. (1994–1995)
- Gulyás László (2019): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 55-72. old.
- Gyáni Gábor (1998): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest
- Horogszegi Tamás (2015): A barcsi Kremzír-palota építéstörténeti kutatási eredményeinek összefoglalása. Műemlékvédelem, LIX. évf. (2015) 1. 9–20. old.
- H. Pálffy Ilona (1933): Baranyamegye 100 holdnál nagyobb birtokai és birtokosai a XVIII. századtól napjainkig. Magyar Statisztikai Szemle XI. évf. (1933) 12. szám.
- Horváth István (2007): A rácbólyi és az idamajori püspöki birtok megpróbáltatásai a szerb megszállás idején. In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére (Szerk.: Horváth István – Kikindai András) Pécs
- Kanyar József (1980): Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig (1920–1949). Budapest
- Kaposi Zoltán (2001): A magyarországi uradalmi rendszer változásai a XVIII–XX. században. Agrártörténelmi Szemle 43. évf. (2001) 1–2. 239–260. old.

- Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921) Közép-Európai Közlemények, 4. évf. (2011) 2. 40–51. old
- Kaposi Zoltán (2012): A herceg Batthyány-Stratmann hitbizomány gazdasági változásai a 20. század első felében. Közép-Európai Közlemények 5. évf. (2012) No. 18–19. 3–4 191–208. old.
- Kaposi Zoltán (2013): A ludbregi uradalom területi és gazdasági változásai (1746–1918). In: Élet a birtokon. (Szerk.: Szirácsik Éva). Discussiones Neogradiensis 13. Salgótarján, 2013. 145–166.
- Kaposi Zoltán (2013): A nagybirtok és az agrárszegénység kapcsolata Magyarországon. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben (Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József). Pécs-Budapest. 264–284. old.
- Kaposi Zoltán (2014): Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850–1945. In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. (Szerk.: Kaposi Zoltán). Nagykanizsa. 99-249.
- Kaposi Zoltán (2019/a). Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Budapest. 139–159. old.
- Kaposi Zoltán (2019/b): Evangélikus földesurak gazdasági és társadalmi jelentősége Dél-Dunántúlon a 19. században. In: A reformáció a Dél-Dunántúlon (Szerk.: Borsy Judit). Pécs – Kaposvár – Szekszárd. 249–276. old.
- Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából 1979. (Szerk.: Simonffy Emil). Zalaegerszeg. 147–167. old.
- Kéri Nagy Béla (1996). Barcs Antant megszállása és felszabadulása, 1918–1921. Dráva-menti füzetek 3. Barcs
- Kopasz Gábor (1973-74): A pécsváradi közalapítvány jószágkormányzóság és levéltára. Levéltári közlemények 44–45. (1973–74).
- Kovács Attila (2004): Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között. Korall 18. (2004) 5–29. old.
- Laky Dezső (1923): Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest
- Meyer, Stefan (2005): Georg Wilhelm Fürst zu Schaumburg-Lippe. Absolutischer Monarch und Grossunternehmer an der Schwelle zum Industriezeitalter. Hannover
- Mészáros Károly (1961): Az 1919 tavaszi parasztmozgalmak. Történelmi Szemle 4. évf. (1961) 4. 453–454. old.
- Németh József (1929): A balkáni államok mezőgazdasági és birtoklási és termelési viszonyai. Közgazdasági Szemle LIII. évf. (1929) 53. 224–249. old.

- Reiszig Ede (1914): Somogy vármegye községei. In: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest
- Scitaroci, Mladen i Bojana (1998): Kastélyok és történelmi kertek Szlavóniában Zágrábtól Újlakig. Zágráb
- Scitaroci, Mladen Oban (é.n.): Kastélyok és történelmi kertek a horvátországi Zagorjében. In: <https://web.archive.org/web/20140606235312/http://jupiter.elte.hu/aacikkek/356zagoje.htm>
- Sneff Zsuzsanna (2020): A „gyermekek kastélya” A bakócai Majláth-kastély története. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/a_gyermekek_kastelya_a_bakocai_majlath_kastely_tortenete Letöltés ideje: 2020. július 13.
- Szabó Máté (2019): Az 1879. évi erdőtvény hatása a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodás és faipar fejlődésére. Agrártörténeti Szemle 50. évf. (2019) 1–4. 147–157. old.
- Széchenyi Viktor (1933): Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történelméből. Székesfehérvár
- Thassy Jenő (1996): Veszélyes vidék. Budapest
- T. Mérey Klára (1973): A gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése Somogy megyében a dualizmus korában. In: A munkásmozgalom kialakulása és fejlődése Somogy megyében 1870–1918. (Szerk.: Suri Károly). Kaposvár
- T. Mérey Klára (1999): Baranya megye ipara (1850–1914). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. (Szerk.: Szirtes Gábor – Vargha Dezső). Pécs
- Ujváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdőszet. In: Magyarország vármegyéi és városai 14. Somogy (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest
- Várady Ferencz (1896): Baranya multja és jelenje I-II. Pécs
- Volner, Hrvoje (2020): Industrial Colony of Belisce: Factory Facilities, Infrastructure, and Transportation on Gutmanns' Estate. Review of Croatian history 16. (2020) 1. 93–107.
- Zóka Péter (2013): A bellyei uradalom a 19. század végén. In: Uradalmak térben és időben. Baranyai történeti közlemények 5. (Szerk.: Borsy Judit Borbála). Pécs. 337–362. old.

Levéltári források

- BLA. AB. HAK. Nk. = Burgenländisches Landesarchiv (Eisenstadt). Abteilung Batthyány. Herrschaftsarchiv Kittsee. Nagykanizsa. Erdőhivatali levelek, 1915–21.; Gazdatiszti számadások, 1875–1918.
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Z 40. Fasc. 58. No. 1132.; Fasc. 59.

MNL VaML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. VII. Szombathelyi Királyi Törvényszék iratai. d. Hitbizományi iratok. bb. Gróf Batthyány Lajos hitbizományi iratai (1872–1948). 68. kötet

MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. XI. 605. Lakócsai uradalom. Erdészeti kimutatások, javaslatok 1815–1891.; IV. 438. Erdőgazdasági üzemtervek. Bellyei uradalom. Bellyei és Dályoki Erdőgondnokság.

Képviselőházi irományok (1869): XVI. kötet. 1441. szám. 179. Kimutatása a pécsváradi főtiszti kerületben lévő s a vallási alaphoz tartozó jószágok s azok származásának. Elérhetősége: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1869_16/?query=lak%C3%B3csai%20ap%C3%A1ts%C3%A1lg&pg=184&layout=s
Letöltés ideje: 20220. 10. 12.

Statisztikai források, címtárak

Kiss Elemér (szerk.) (1935): Alsódunántúl mezőgazdasága és az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara területéhez tartozó Baranya-, Somogy-, Tolna-, Zala-vármegyék és Pécs th. város mezőgazdasági cím- és névjegyzéke 3. Kaposvár

Gazdacímtár (1911): Rubinek Ernő (szerk.): Magyarországi Gazdacímtár. Budapest

Gazdacímtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest.

Albrecht főherceg (1883): Albrecht főherceg ő fensége bellyei uradalmának leírása. Bécs

Compass (1925): Nagy Magyar Compass 1922–24 az 1925. évre. Budapest, 1925.

Hivatkozott sajtóanyagok

A Fakereskedelem, Dunántúl, Köztelek, Pécsi Lapok, Pécsi Napló, Szózat, Új-Somogy, Világ, Zala, Zalai Közlöny, Zala-Népakarat